

berlini jegyzetek

A spandauai hóstát

MÁRTON László
Átkelés az úvegen
Jelenkor, 1992,
2007

A nagyíró
Jelenkor, 1994

A Nagy-budapesti
Rémüldözés

és más történetek
Jelenkor, 1995

Jacob Wunschwitz
igaz története
Jelenkor, 1997

Az áhitatos
embergép
Jelenkor, 1999

Árnyas főtca
Jelenkor, 1999

Testvériség I-III.
Jelenkor, 2001-2003

Minerva búvóhelye
Jelenkor, 2006

Ne bánts, Virágl
Jelenkor, 2007

Amit láttál, amit
hallottál
Jelenkor, 2008

„Faust a műfordító”
Magyar Lettre
Internationale, 19

„Az elbeszélő hova
menekül?”
Magyar Lettre
Internationale, 29

„Az emlékezet
fogsága”
Magyar Lettre
Internationale, 38

„Egy meg nem írt
fejezet romjai”
„Regényes
mindenféség”
Magyar Lettre
Internationale, 39

„Az író többnyire
nem ír”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Engem az emberi
élet egésze érdekelt”
(litera nagyvizit)
Magyar Lettre
Internationale, 62

Azt az Alexanderplatz, ha úgy tetszik, Sándor tér melletti városrészt, ahol most lakom, a berliniek Scheunenviertelnek, vagyis Csűrnegyednek nevezik, mert valaha régen itt álltak a királyi gabonarakartárak. Itt játszódik Alfred Döblin legismertebb regénye mellett Gerhard Hauptmann *Patkányok* című színműve is, én pedig mindennap az utcákon járok-kelek, ahol a darab eseményei zajlanak, ugyanazt a tájszólást hallom, amit a darab proli szereplői beszélnek. Minthogy pedig a környék turistalátványossággá vált, az idegenvezetők száján a legkülönbözőbb nyelvű tájékoztatókból ugrik elő újra meg újra a név: Scheunenviertel, Scheunenviertel.

A városrész hivatalos neve azonban nem ez volt, hanem Spandauer Vorstadt, azaz spandaui külváros vagy spandaui hóstát. Nyilván erre haladt a Spandau felé vezető országút, és a név erre emlékeztet. Mondhatnám úgy is: a névben megmaradt az országút és az úton haladó járművek nyoma.

Ez a környék tele van ilyesféle névnyomokkal. A Hackescher Mark, azaz Hacke piaca, ahol az S-Bahn megáll, arra emlékeztet, hogy Nagy Frigyesnek volt egy ilyen nevű tábornoka, akit a király megbízott a terület beépítésével, és hogy valaha volt itt egy piac. A Linienstrasse, azaz Sánc utca arra emlékeztet, hogy a külváros erődítésménnyé volt kiépítve, és védősánc vette körül. Az Oranienburger Tor, ahol most a világháborús romnak meghagyott Tacheless-ház áll, arról tanúskodik, hogy a védősánc ezen a helyen valaha nyílt egy városkapu, a Spandauer Brücke pedig arról, hogy itt (ahol egy lebombázott háztömb helyén mostanáig parkoló volt, most pedig egy új háztömb épül) valaha volt egy híd, ha pedig híd volt, akkor vízesároknak is kellett lennie, vagy éppenséggel a Spree egyik mellékágának kellett erre folynia, de ennek ma már – a néven kívül – éppúgy híre-hamva sincs, ahogy azoknak a halászkunyhóknak sem, amelyekről a Fischerinsel kapta a nevét. A Monbijoupark, amelynek fái közt munkába menet mindennap elhaladok, arra hívja fel a figyelmet, hogy állt itt egy Monbijou nevű kastély, és hogy a királyi család egyik tagja ezt a kastélyt a saját ékszerének tekintette, és hogy az elvtársak Berlinben is komolyan vették a mozgalmi dalnak azt az intelmét, miszerint a palotákat el kell pusztítani. Azt már csak a teljesség kedvéért mondom, hogy a Schlossplatz név a berliniek által Kastélynak nevezett királyi palota hült helyét jelöli, és hogy a hült hely mellett néhány évtizedig az úgynevezett „Népi Kamara” állt, de már az is csak állt, múlt időben, holott ugyanúgy érdemes lett volna figyelmeztető jel gyanánt meghagyni

legalább egyik lépcsőházát a nyolc közül, ahogy emlékeztetőül megmaradhatott volna a Falnak egy hosszabb szakasza is, mondjuk a Brandenburgi kapu és a Potsdami tér között. (A Kastély 1950-es felrobbantását megörökítette Leo Laforgue kamerája, a dokumentumfilmet manapság is rendszeresen vetítik.)

Magyar írók Berlinben

Azt veszem észre, amit már sok magyar író észrevett: Berlint egyebek mellett a történelmi traumák éltetik. Azért annyira eleven és jelenbeli város, mert elrugaskodik a történelmetől és attól, amit elveszített. Ami másrészt azt jelenti, hogy nagyon sok elrugaskodnivalója van, és hogy mindezek emlékezete mégiscsak tovább él, ha másban nem, legalább a nevekben.

Berlinben élő, Berlin ismerő magyar íróként magam is igyekszem birtokba venni a neveket. A birtokbavétel módja a fordítás. Ha Friedrich der Grosse lehet Nagy Frigyes, akkor a róla elnevezett Friedrichstrasse is lehet Frigyes utca, ahogy a Sándor cárról elnevezett Alexanderplatz is tulajdonképpen Sándor tér. Az az utca, ahol lakom, szinte magától értetődően Nagy-Hamburgi utca. (Van egy Kis-Hamburgi utca is, de az kívül esik mindennapi életem keretein: a Kert utcában folytatódik, ahol Nádas Péter regényíró regényhőse sétál a barátjával egészen addig, amíg bele nem ütköznek a Bernai útra, pontosabban a Falba, amely a Bernai utat és vele a Wedding nevű nyugati városrészt választotta el Kelet-Berlintől.) Mindez kicsit modoros, kicsit ironikus; ám ugyanakkor ezekben a nevekben egy magyarul (is) értett Berlin kezd körvonalazódni. **Eörsi István**, aki Berlin egyik legjobb magyar ismerője volt, még a Bleibtreustrassét is

lefordította „Maradjhú utcá”-nak (és milyen jó kötet cím lett belőle!), holott Carl Bleibtreu egy első világháború előtti drámaíró volt. (És eszembe jut a fordított eset, amikor a Budapesten élő Susanne Scherrer – hungarológus, műfordító – a Szabadság hidat viccesen és következetesen „Urlaubsbrücke” néven emlegette.)

És ha már a fordításnál tartunk: újra meg újra elképedek, hogy Berlinből nézve a magyar irodalom mennyire másnyelvennek látszik, mint Budapesten, Pécsen vagy Marosvásárhelyen. Ennek fő oka természetesen az, hogy a magyar irodalomnak (különösen a régebbi szerzők munkáinak) csak egy része, méghozzá nem túl nagy része van lefordítva németre. (Noha igazuk van azoknak, akik hangsúlyozzák, hogy a magyar irodalom, más k-európai irodalmakhoz képest, így is igen erősen jelen van a német köztudatban és könyvpiacban.) De nemcsak erről van szó, hanem valami másról, fontosabból, messzebb menő dologról is: arról, hogy a magyar irodalmi művek az eredeti kontextusból kiemelve, német nyelven, német irodalmi (vagy németül értett világirodalmi) környezetben új, váratlan és kiszámíthatatlan jelentésrétegekre tesznek szert.

Az az igazság, hogy a magyar irodalmat mind- eddig magyarul olvastam. Soha nem éreztem kész- tetést arra, hogy német fordításban olvassak magyar műveket, legfeljebb felolvasásokon hallot- tam részleteket élőszóban. Most viszont, munkám miatt, kénytelen voltam eléggé sok magyar szöve- get újraolvasni németül.

Különös tapasztalataim közül kettőt említenék. Szerettem volna diákjaimat megismertetni Krúdy Szindbád-novelláival. Találtam is a könyvtárban egy német kiadást, Hans Skirecki válogatásában

és fordításában. Skirecki jó fordító, megbízhatóan érti a szöveget, és látszik, hogy Krúdyt nagyra becsüli. És mégis. Illetve mégsem. Ahogy előrehaladtam a kötetben, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy ezeket a novellákat jobb lesz mellőzni, mert a diákok nem hinnék el, hogy ez nagyszabású írásművészet, és hogy ezt az egyik legzseniálisabb magyar író írta. Minden „átjön”, csak Krúdy világnak varázsa nem. Ami magyarul csodálatos volt, ami lélegzetelállító vagy szívzaggató, az németül csak furcsa. Még hozzá rosszul furcsa. Avittan furcsa, provinciálisan furcsa, erőltetetten furcsa. Egy kicsit olyan, mintha Waldemar Bonsels írta volna. Hiába adnám becsületszavamat, hogy a Szindbádot író Krúdy nem Bonsels-kaliber, hanem legalábbis Hermann Hessével egyenrangú alkotó, a diákok úgysem hinnék el. (Már csak azért sem, mert sem Bonselstől, sem Hessétől nem olvastak semmit. Ahogyan Dosztojevszkijtől és Cervantestól sem. Camus-nek pedig – vagy mondjuk Plutarkhosznak – még a nevét sem hallották. Kedves, értelmes, igyekvő, érdeklődő fiatal emberek, tíz év múlva ők lesznek a kulturális elit, és leélik az életüket a világirodalom nagy művei nélkül. Számomra pedig mindez azzal a gyakorlati következménnyel jár, hogy nem tehetek utalásokat ismertnek hitt szerzőkre és művekre, mindent részletesen el kell magyaráznom.)

A másik példám Rakovszky Zsuzsa, méghozzá *A kigyó árnyéka* című regénye, amitől a diákok el voltak ragadtatva. Joggal, mert hiszen Zeltner Ernő fordításából kiderül, hogy ez egy kiváló munka. Csak éppen... Illetve semmi „csak éppen”. Annak következtében, hogy ez egy jó fordítás, vagyis a fordító meghozott bizonyos – megítélés szerint helyes vagy szükséges – döntéseket, németül ez a könyv nem egészen ugyanaz a mű, mint magyarul. Megkérdeztem például a diákokat, hogy szerintük hol játszódik a regény. Meg voltak győződve róla, hogy valahol Baden-Württembergben, mert hát szőlőhegyek és délnémet hangzású helynevek vannak benne. (A fordító a szepességi és a nyugat-magyarországi településeket német nevükön szerepelteti, helyesen.) A regény, ebben a német változatban, egy kicsit németebb lett. Vagy, mondjuk, elosztrákosodott. És, ami velem: Rakovszky Zsuzsa elbeszélői nyelvezetének számos jellegzetessége – például az archaizálás és a tónus lírai túlfeszítettsége – nem érzékelhető németül, illetve a fordító nem kísérletezett ezek átmenésével. Így a szöveg egy kicsit szikárabb, keményebb és tárgyyszerűbb lett; és ez német környezetben kifejezetten előnyére válik. Németül olyan a könyv, mintha egy radikális szemléletű klasszikus szerző írta volna. Mintha Anette von Droste-Hülshoff összeszedte volna minden erejét és bátorságát (amiből nem kevés volt neki), és *A zsidóbuikk* című elbeszélés után írt volna egy nagy regényt (amelynek világképén ugyanakkor érződik néhány közelmúltbeli filozófus hatása is).

Egy „költő” jelentései

Ennek a rövid beszámolóknak, úgy veszem észre, a *kontextus* áll a középpontjában. Ami persze abszurdum, mert a kontextusnak épp az a lényege, hogy nem középpont. Csakhogy Berlin mint kronotoposz bővelkedik ilyen abszurdumokban, és

ezek újra meg újra felbukkannak a magyar írók berlini tárgyú szövegeinek lapjain. (Lásd a Savigny tér leírását az *Ágnesben*, a 6-os földalattiról szóló meditációt az *Emlékiratok* könyvében vagy Földényi esszéjét a Potsdami térről.) Én most egy másféle kontextust említenék Berlin kapcsán: a hatalom, konkrétan az NDK-s állambiztonsági hatalom kontextusát.

Egyik órán elemeztük a hallgatókkal Sascha Anderson költő (illetve szerintem „költő”) besúgóí jelentéseit. (Ki vannak adva, a kötet ott áll a könyvtár szabadpalcán.) Érdekes figyelni, ahogyan egyfelől árulkodik pályatársaira, barátaira (pl. elmondja, hogy ki milyen összejövetelt szervez a lakásán, vagy hogy X. szokta kicsempészni Nyugat-Berlinbe Y. kéziratait), másfelől értékeli tehetségüket és jellemüket (!!!), ugyanakkor folyamatosan kioktatja a Stasit, nyilvánvalóan a felvilágosodás hagyományait követve. (Jusson eszünkbe a 18. századi filozófus, aki a bölcsesség szeretetére akarja rábírní a fejedelmet.) S.A. állítólag úgy képzelte, hogy nem ő a Stasi eszköze, hanem ő befolyásolja a Stasit. Tevékenységét állítólag a Hatalom és a Szellem párbeszédének, egyfajta kulturális csereprogramnak tekintette. Mondom, *állítólag*, mert egyetlen szavát sem hiszem el. Összes megnyilatkozása, interjúja, néhány éve megjelent önéletrajza tele van ellentmondásokkal és hazugságokkal. Csakhogy amit én földhözragadt moralizálással hazugságnak minősíték, azt ő a valóságreferenciák dekonstruálásának nevezi.

Jellemző, ahogyan leleplezése után eleinte tagadni, később mentegetni próbálta ténykedését, majd pedig, amikor szertefoszlottak a mentségek is, ez a mondat csusszant ki fogainak kerítésén: „Szar dolgot csináltam, de sohasem abban a kontextusban, amit odainterepretnak egyesek.” Íme, a kontextus. Meg az interpretáció. Ezt is ő mondta egy interjúban: „Interpretáció kérdése, hogy mi a spicli.” Olcsó dolog volna azt mondani erre, hogy: nem, ez éppenséggel nem interpretáció kérdése, az IMB-pozícióknak határozott kritériumai voltak, precíz munkaköri leírással. (S.A. nem egyszerűen IM, Inoffiziller Mitarbeiter volt, hanem IMB, Inoffizieller Mitarbeiter mit Feindberührung, vagyis

„Nemhivatalos Munkatárs Ellenséggel Érintkezésben”. Micsoda nyelvi gyöngyszem! A Stasi nyelvezetéről külön értekezést kellene írni.) Inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy a kérdésfeltevésnek – „Mi a spicli?” – és a válasz interpretációtól függővé tételének Michel Foucault-i mélységei vannak. Mindez a „Mi a szerző?”-kérdés logikus továbbgondolása, és a szövegek metszéspontjaként felfogott irodalom kiterjesztése az élet irodalomon kívüli szféráira.

És tényleg: tekinthető-e S.A. *szerzőnek*, a „David Menzer” néven írt jelentések szerzőjének? Foucault erre azt mondaná (merthogy a tanulmányában mond is ilyesmit), hogy egy verseskötetnek vagy egy önéletrásnak van szerzője, egy jelentésnek (vagy jelentések tömkelegének) nincs. Igen ám, de a jelentések fényében (ami abszurdum, mert egy besúgóí jelentésnek nincs fénye, csakhogy Berlinben mégis van) S.A. költeményei, illetve költeménynek látszó szövegmetaszempontjai tökéletesen érdektelenek, önéletrássa pedig nem szavahihető. S.A. a Roland Barthes-i értelemben vett „halott szerző”, életművének egy markáns része pedig a *MachtSpiele* című kötetben olvasható.

Mostani berlini négy hónapom pontosan kettőosztható egy hideg első és egy forró második félidőre. (Ezt a szót már csak a futball-világ bajnokság miatt is le kellett írnom. A labdarúgás nem érdekel, de az emberek reagálása igen. Esténként az utcáról behallatszó diadalordítások vagy felhördülések alapján találgathatom, mi történik.) Április végén még havazott, május végén még fűtöttem és kabátban jártam. Most afrikai jellegű forróság van, és az itteni épületek, járművek csak a hideg ellen nyújtanak védelmet, a hőség ellen nem. Tegnap a vonaton legalább 45 fok volt, a falak áttüzesedtek; Charlottenburg és Wannsee állomás között egy fiatalasszony elájult, aztán egy másik is, egy valamivel idősebb. Ittlétem első heteiben Oszip Mandelstam egyik verssora járt az eszemben: „A város eszelősen nem ereszt”. Most, az utolsó hetekben azt a háromszöveget, amely mindennapi életem külső keretét adta, a Hacke-piac, az egyetem és a könyvtár háromszögét lassan feloldja az izzó napfény és a mozdulatlan, forró levegő.

„A villamosok útvonalai”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Szavadat ne feledd!”
Magyar Lettre
Internationale, 65

„A műfordítás a mai magyar írásbeliségben”
Magyar Lettre
Internationale, 75

